

Components of Semantic Perception of Transcendental Place: Phenomenological Interpretation of the Symbolic Historical Centers of Isfahan

SeyedMojtaba Hosseini - Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Mahmud Rezaei¹ - Department of Architecture, Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Alireza Bandarabad - Department of Urban Planning, Faculty of Architecture and Urban Planning, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Received: 02 August 2024 Accepted: 18 November 2024

Highlights

- The Iranian-Islamic utopia of Isfahan features symbolic historical centers rooted in narrative-mystical, rational-philosophical, and intuitive paradigms. Beyond the semantic components of the place, it also encompasses spiritual dimensions.
- Spiritual perception in historical symbolic centers can be explored by referencing “Transcendental-place” components, such as a language intended for the audience.
- The “Transcendental-place” language may shift the “agency” of the place from an “iconic” mode into a “symbolic” one, allowing the audience’s “activism” to engage in a state of “becoming” rather than merely “being.” As a result, all experiences become detached from perception except for the experience of “no-thingness” or a sense of uniqueness. Ultimately, it culminates in a heightened state of spiritual perception.

Extended abstract

Introduction:

Historical cities, and the utopia of Isfahan in particular, feature symbolic centers with values that transcend time and space. These values emerge from a fusion of narrative-mystical, rational-philosophical, and intuitive paradigms. In contrast to such deeply semantic historical urban planning and architecture, modern urban planning has generalized human needs into materialistic demands, often neglecting historical continuity. This shift has led to the excessive dispersion of people and activities, creating identity-less built environments.

Historical symbolic centers offer meaning and provide spaces that sustain life. This phenomenon is vividly manifested in Isfahan’s symbolic centers, which have been preserved to this day. Thus, studying Isfahan’s historical centers provides a meaningful case for understanding value-creating rules. This research examines the symbolic historical centers of Isfahan by analyzing the city’s development during the Al-Buyyid and Safavid periods, revealing the semantic perception embedded in these spaces. These places hold identity through fantasy, thought, and historical continuity, shaping unique urban experiences.

Theoretical Framework

The sense of place consists of three key components: physical, social, and conceptual. These elements have been widely analyzed in architectural and urban planning studies. However, most research has examined them in isolation, without integrating all three into a phenomenological model that accounts for intuitive perception in Iranian historical places. This

¹ Corresponding author: Mahmud.Rezaei@iau.ac.ir

study addresses this gap by proposing a metaspatial ontology of place perception, as shown in Table 1.

Table 1: Perception of Dimensions of Place with a Transcendental Place Ontology

Authors taken from (Rezaei,2013A;B;2022;2023; Rezaei & Irani Molkkian,2020; Marzban, et al.,2020; Haghjoo& Rezaei,2022; Mehrafza,et al.,2023A;B)

Semantic Perception	Sensory Perception	Spatial Perception
Imagination – Creating images	Readability, memories, ritual establishment	Mental perceptions
The unity of the observer and the view	Peace, comfort, people's actions	Social perceptions
Life, natural and climatic comfort	Body quality, variety, coverage	Physical perceptions
The world of the senses and the world of intuition	Visual diversity	Morphology and spatial openness/closure
The journey from material to spiritual worlds	Spatial enclosure	Spatial order and authenticity

Methodology

This study employs a hermeneutic phenomenological approach, utilizing historical-interpretive methods and an in-depth case study strategy. The analysis is based on a systematic review of historical texts and field observations. The symbolic historical centers of Isfahan—including the Old Square, Bazaar, and Naghsh-e Jahan Square—were selected for study based on direct observation, first-hand researcher experience, and audience perceptions.

Results and Discussion

The semantic perception of Isfahan's symbolic historical centers arises from an interplay of semantic and sensory components. A transspatial language—characterized by its spatial transcendence and actionability—forms the foundation for an enriched semantic experience, adaptable to different existential perspectives. This perception is shaped by linguistic elements, including trans-spatial stability, trans-functional-social dynamics, metamorphological positioning, individualistic semantics, and metaspatial typology.

Table 2: Coding of Semantic Perception Components in Isfahan's Symbolic Historical Centers

Linguistic Components of Place	Selected Codes	Axial Codes	Urban Space Open Codes	Isfahan Historical Center Open Codes
Trans-contextual sustainability	Action	Possible-liquid	Peace/Nature/Comfort	Manifestation of heaven on earth in Baghshahr and Chaharbagh; Si-o-Se Pol's role in urban unity
Transfunctional-social	Fluidity	Dialogue/Attraction	Sociability/Dynamics/Diversity	Unity of nation, religion, and politics; Integration of material and spiritual elements
Metavisual imagery	Fantasy	Perspective/Identity	Historical identity/Memory	Visual complexity and spatial continuity
Metaphysical positioning	Transfiguration	Symbol	Historicity/Unity of Being	Spatial structure, coherence, and hierarchical balance
Hyperspace typology	Sacredness	Authenticity	Wisdom/Enclosure/Identity	Connection between earthly and celestial realms, cosmic design principles

Conclusion

In traditional Iranian cities, the perception was deeply intertwined with the components of place, resulting in a Transcendental aspect that extended beyond material existence. This quality, rooted in Islamic-Iranian ontology and epistemology, enables the recreation of ancient symbolic centers by focusing on linguistic, agency, and action concepts. The historical centers of Isfahan function as a symbolic language, embodying a profound grammar that connects the

earthly and celestial realms. In contrast, contemporary urban centers often lack this depth due to the absence of such a foundational language.

Keywords:

Phenomenology, Transcendental-place language, Transcendental Iconic and symbolic agencies, actionability, Isfahan school urban planning.

Acknowledgment

This article is derived from the PhD thesis of *Seyed Mojtaba Hosseini* entitled “*Hermeneutical Approach to the Continuous Creation Process of Symbolic Historical Centers of Islamic Iranian Cities: Case Study of Isfahan*” under the supervision of *Dr. Mahmud Rezaei* and consultation of *Dr. Alireza Bandarabad* at *Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tehran, Iran, 2025*.

Citation: Hosseini, S.M., Rezaei, M., Bandarabad, A. (2025). Components of Semantic Perception of Transcendental Place: Phenomenological Interpretation of the Symbolic Historical Centers of Isfahan, *Motaleate Shahri*, 14(53), 35–50. <https://doi.org/10.22034/urbs.2024.141819.5068>.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

مولفه‌های ادراک معنایی فرامکان: خوانشی پدیدارشناسانه از مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان

سید مجتبی حسینی - دانشجوی دکتری، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
محمود رضایی^۲ - دانشیار، گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
علیرضا بندرآباد - دانشیار، گروه شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۲ مرداد ۱۴۰۳ تاریخ پذیرش: ۲۸ آبان ۱۴۰۳

چکیده

آرمانشهر ایرانی - اسلامی اصفهان واجد مراکز تاریخی نمادینی بوده که مبتنی بر جهان بینی های عقلی، نقلی و شهودی شکل گرفته‌اند. میدان کهنه، بازار و نقش جهان در ترکیبی پیوسته، وابسته و همبسته با هم این مجموعه مرکزی را شکل داده‌اند. وجهی که جامعه پذیری جمعیت و حضور پذیری حکومت، اصناف، امت و مذهب را در مکانی همچون مرکز فراهم ساخته و به یگانگی می‌کشاند. پرسش اینجاست که نظام معنایی عمیق یا معنوی این مجموعه مرکزی با کدام مؤلفه‌ها برای انسان‌ها - با هر نگرش و جایگاه وجودی - ادراک پذیر و قابل دریافت می‌شود؟ هدف، فرارفتن از ادراک حسی و دسته‌بندی دریافت معنایی از مراکز نمادین تاریخی بر پایه اوج فهم معنایی مشترک افراد است. بازخلق چنین فضاهایی بدون حصول مؤلفه های ادراک معنایی و معنوی ممکن نیست. روش پژوهش پدیدارشناسی هرمنوتیک است که از رویکردهای تاریخی - تفسیری و راهبرد مورد پژوهی عمیق درونی بهره می‌برد. کشف جوهر مشترک تجربه زیسته افراد از طریق طبقه بندی و تحلیل اطلاعات بر پایه مرور سیستماتیک متون و مشاهدات میدانی استوار بوده است. بر پایه نتایج حاصل از پژوهش، مجموعه مرکز نمادین تاریخی شهر اصفهان بر پایه زبانی با منش کالبدی - فضایی، از مبدأ میدان کهنه شروع شده، مسیر بازار را می‌پیماید و به مقصد نقش جهان می‌رسد. در این گذر و گذار از مبدأ به مقصد، دریافت معانی با ارجاع به مؤلفه های «پایداری فرازمینه ای»، «رویداد فراعملکردی - اجتماعی»، «موضع فراریخت شناسی»، «سیماشناسی فرادیداری» و «گونه شناسی فراقضایی» بیشتر قابل ادراک می‌شود. فرایند بازخلق مراکز نمادین کهن ایرانی در کشاکش مؤلفه های ادراک معنایی بیشتر رخ می‌دهد، اگر تجربه زیسته «تهی از هر» بتواند از موقعیت پیرامونی آگاهی به مرکز سیر کند. این وضعیت با عاملیت یافتن بیشتر وجوه نمادین (به نسبت شمایی) مکان همچنین کنش شدنی (به نسبت بودنی) ناظر در فضا افزایش می‌یابد. در این حالت، ادراک معنایی در اوج خود به یگانگی کنشگران در فضا منتهی می‌شود.

واژگان کلیدی: پدیدارشناسی، زبان فرامکانی، عاملیت فراشمایی و نمادین، کنش شدنی، شهرسازی مکتب اصفهان.

نکات برجسته

- آرمانشهر ایرانی - اسلامی اصفهان واجد مراکز تاریخی نمادینی بوده که مبتنی بر جهان بینی های عقلی، نقلی و شهودی شکل گرفته و فرای مؤلفه های معنایی مکان، دارای «ابعاد معنوی» نیز بوده است.
- دریافت معنوی در مراکز نمادین تاریخی با ارجاع به مؤلفه های «فرامکانی» همچون یک زبان برای مخاطب قابل درک و بررسی است.
- زبان «فرامکانی» با قرارگرفتن «عاملیت» مکان در حالت «نمادین» به جای شمایی همچنین «کنشگری» مخاطب در حالت «شدنی» به جای بودنی، سایر تجارب را در موقعیت پیرامونی ادراک قرارداده، زمینه ساز تجربه زیسته «تهی از هر» یا حس یگانگی و اوج ادراک معنوی می‌شود.

۱ این مقاله برگرفته از رساله دکتری رشته شهرسازی با عنوان «تأویل فرایند بازخلق مراکز نمادین تاریخی شهر اسلامی - ایرانی؛ مورد پژوهی: شهر اصفهان» است که به وسیله نویسنده اول و با راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی مصوب شده است.

۲ نویسنده مسئول مقاله: Mahmud.Rezaei@iau.ac.ir

۱. مقدمه

نظریه های مکانی و لامکانی در معماری و شهرسازی بیشتر از دهه ۱۹۶۰ تا عصر اطلاعات و ارتباطات برگرفته از آرایشی چون لینچ، کالن، الکساندر، کرمونا همچنین مامفورد، وبر و تافلر و کستلز دسته بندی شده است ولی نوآوری پژوهش حاضر در توجه به ابعاد فرامکانی است که در قرن های پیش از دهه ۶۰ میلادی مطرح ولی مورد اغفال بوده است (Rezaei, et al; 2022; Rezaei, 2021; 2023). شهرهای تاریخی به شکل عام و آرمانشهر اصفهان به شکل خاص واجد مراکز نمادینی با ارزش های فرازمان و فرامکان بوده که مبتنی بر امتزاج جهان بینی های «نقلی - عرفانی»، «عقلی - فلسفی» و «علمی» (Jafari, 2013; Motahhari, 1999) شکل گرفته اند. این نوع مراکز تاریخی نمادین، واجد ارزش ها و ویژگی هایی همچون انتظام بخشی، انسجام بخشی، حیات بخشی، هویت بخشی، آرامش بخشی و معنا بخشی هستند. در این شهرها به ویژه در گستره شهرهای ایرانی - اسلامی ارزش های جاوید و جهان گستر فراکالبدی و فرازمانی ویژه ای همچون دادگستری، یگانگی با گوناگونی، سازش پذیری با خردورزی نهفته است. وجوهی که همچون مکتب اصفهان پختگی فضاهای شهری را به دنبال داشته و درهم تنیدگی عناصر کالبدی همچون بازار و مسجد در شهر به گونه ای است که نشان از آمیزش ویژگی های فراکالبدی این و آن جهانی در فضاهای شهری است. گرچه می توان از آن ارزش ها در شهرهای امروزی بهره جست ولی فراموشی خاطره های ازلی خودمان از یک سو و اسیر بت های ذهنی ماندن دیگران از دیگر سو، موانع مضاعف دستیابی به این ارزش ها شمرده شده و نگرش های شکلی و کالبدی بیش از نگره های سرشتی و بن مایه ای بوده است (Shaygan, 2023; Rezaei, 2013A). در مقابل چنین شهرسازی و معماری تاریخی معناگرا، تسلط و تعمیم انگاره های شهرسازی نوگرا که با تعریف عام از انسان و الزامات مادی او و نیز نفی مکان و زمان (گذشته) همراه بود، نوعی از سازماندهی را در فضا ها رقم زد که به پراکندگی بیش از حد انسان و عناصر فعالیتی، منجر شده است. وجهی که دستاورد آن، بی هویتی محیط ساخته شده و از آن ره، بی معنایی آنها بوده است. این نوع شهرسازی، حس مکان و توان دریافت ارزش های کهن، هویت و اصالت را کاهش داده و یا از بین برده است. میدان ها و مراکز که در گذشته محل تجمع انسان ها، آسایش، آرامش و جنبش و تعاملات اجتماعی بودند، امروزه به لامکانی مملو از هراس و شلوغی تبدیل شده اند. تکوین چنین مسئله ای موجب شده که کیفیت بخشی به فضاها بر پایه پیوند و ارتباط متقابل انسان و محیط از طریق جامعه پذیری جمعیت و مجموعه پذیری عناصر فعالیتی، به منظور خلق مکان های با معنا، مورد توجه قرار گیرد. مکان هایی که ارتباط مردم

با مردم، مردم با عناصر و عناصر با عناصر به گونه منطقی صورت پذیرفته باشد. از دیدگاه آموس راپاپورت، نحوه تنظیم این ارتباطات بر پایه مقولات مکان و زمان است که می تواند به نظامی از معنا منجر شود (Rapaport, 1982). چنین مراکز نمادینی، هم جهانی از معنا را در خود حاضر ساخته و هم زندگی را در خود فراهم می آورد. این تجربه، امکان فرارفتن انسان از خود را فراهم کرده و زندگی او را در ربط با زمینه های وجودی قرار می دهد. وجهی که در مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان به شکل تام و تمامی، بروز و ظهور یافته است. این شهر، به عنوان پایتخت سوم صفویان، توانسته این نوع مراکز را در درون خود ایجاد کرده و تا به امروز حفظ کند. چنین امری انتخاب نمونه موردی شهر اصفهان و مراکز تاریخی آن را برای انجام این پژوهش معنادار می نماید. با رجوع به دوره های تاریخی تمدن ایران قبل از اسلام و دوران اسلامی، مرکز همواره از انباشتی پی در پی در لایه های تاریخی، نظام خویش را به شکل تکاملی از ایرانشهر به آرمانشهر صفوی باز یافته است، به نحوی که در این فرایند زمانی، آل بویه به عنوان نخستین نظام سیاسی مستقل شیعی، مهر و نشان خویش را در قالب مرکزی وحدت بخش بر ایرانشهرهای «جی» و «یهودیه» در قرن چهارم هجری قمری زده است. این شهر، در دوران آل بویه در قرن چهارم واجد اهمیت بسزایی شده و میدان اصلی شهر یعنی کهنه در همین دوران ساخته شده و مرکز شهر می شود. بناهای عمده میدان کهنه در این دوران در اطراف آن ساخته می شود (Yaghoubi, 2014). در دوره صفویه - که بعد از آل بویه، مجدداً توانست حکومت مرکزی مستقلی را مبتنی بر مذهب رسمی تشیع برپا کند - مرکز شهر در ارتباطی متقابل با میدان عتیق آل بویه قرار گرفته و انباشتی در ارزش های مکان ایجاد می شود تا نقش جهان به عنوان مرکزی نمادین، نقشی از آن جهان بر این جهان بزند. (Ahari, 2014: 24-27; Habibi, 2021: 93-101; 1998) در این دوره، بازار نیز با برقراری ارتباط بین این میدان، مرادوات اجتماعی و مبادلات اقتصادی را رقم می زند. این میدان ها و بازار که در ترکیب با هم کلیت مرکز را شکل می دهند، کاملاً نمادین بوده و همگی در پی آشکارگی وجود (حضور و تجلی) هستند. اساساً صفویه، به دنبال بازنمایی جلال و جمال است. در این بازنمایی، سنت ها در حال تغییرند اما در عین حال، وحدتی کلی دارند (Kanbi, 2006: 62-66). بر پایه همین ویژگی هاست که دو میدان و بازار تاریخی بین آنها ضمن بازنمایی جلال و جمال، همواره وجود را در موجودیت خود دارند. بنابراین در ترکیب با هم و با رعایت ساختار تاریخی، هم گذر زمان را بیانگری می کنند و هم وحدتی کلی را به نمایش می گذارند. شهرسازی و معماری این دوره به دنبال ایجاد بهشتی زمینی و تحقق عالم مثال بر روی زمین است (Ahari, 2008: 179). پژوهش پیش رو در پی فهم قاعده های ارزش آفرین این مراکز نمادین تاریخی از طریق بازخوانی و بازشناسی شهر آل بویه، شهر صفویه و مجموعه های مرکزی آنهاست تا از آن ره، نحوه ادراک معنایی این مراکز را دریافت نماید. وجهی که مکان های با هویتی را بر پایه خیال و اندیشه دو عالم و با انباشتی در ارزش های گذشته و در تداومی تاریخی شکل داده است.

۲. چارچوب نظری: بیانیه خوانش پدیدارشناسانه «آن مکانی»

پیشینه و مبانی نظری پژوهش حاضر در چارچوب جهان بینی های

۱ دسته بندی جهان بینی ها از منظر اندیشمندان، بر انواع مختلفی استوار است. دسته بندی «نقل، عقل و علم» برگرفته از کتاب حیات معقول علامه محمدتقی جعفری بوده که در آن، منظور از نقل، دینی - عرفانی بوده و عقل، بر فلسفی اشاره دارد. دسته بندی «مذهبی، فلسفی و علمی» نیز از منظر استاد مطهری مطرح شده است (برای مطالعه بیشتر رجوع شود به کتاب های حیات معقول نوشته علامه جعفری و جهان بینی توحیدی نوشته مرتضی مطهری، انتشارات صدرا). در این رابطه، سه گانه حکمت متعالیه یا فلسفه اسلامی بر دسته بندی تعقلی - شهودی - دینی (وحی) تکیه دارد.

حصار تعریف می‌کند و در پی آن است تا تحولات این شهرها را از گذشته تا به امروز، مورد خوانش قرار دهد. عناصر بیان شده واجد ارزش‌های تاریخی بوده و معانی خود را بر پایه ساختار وجودی به دست می‌آورند. (Sennet, 1990) پالاسما با نگاهی پدیدارشناسانه به حوزه معماری و محیط پرداخته است. به زعم وی، پدیدارشناسی به دنبال آشکارگی گوهر چیزها بوده و از طریق نگرشی ناب به پدیده‌ها حاصل می‌آید. در باور او، معماری، میان جهان و ذهن انسان میانجیگری کرده و در چنین حالتی، تجلی وجودی انسان را بیانگری می‌کند. (Pallasmaa, 2015) کنزو تانگه بر چهار مؤلفه فرم، عملکرد، نماد و ساختار تأکید داشته و شهرسازی و معماری ساختارگرایی را برآمده از آنها می‌داند. به زعم او، مکان میدانی برای فعالیت‌های فیزیکی انسان و برقراری تعاملات بین آنها به شیوه‌ای نمادگرایانه است (Hamidi, et al., 1998). کامیلوزیته در پی آن بوده که سازماندهی مکان‌های امروزی را بر پایه سازمانیابی مکان‌های تاریخی دنبال نماید؛ یعنی ارزش‌های زیبایی شناختی مکان‌های دیروز را به امروز انتقال دهد (Sitte, 2018). کوین لینچ به دنبال کشف جهان آدمیان بوده و از طریق پرسیدن، تصویر ذهنی آنان را خوانش می‌کند. نتیجه چنین پژوهشی، عدم خوانایی مناسب سیمای مسیرهاست. در نگاه وی محلات به عنوان مبدأ در نسبت با راه انتظام خویش را باز یافته و گره را به عنوان مرکز در شهر قدیم محسوب می‌دارد. در این نگاه، خوانایی مسیر با تکیه بر عناصری چون لبه و نشانه افزایش یافته و در نهایت سیمای ناهمخوان کلانشهرها را به سمت خوانایی جهت می‌دهد (Lynch, 2013). الکساندر چهار مؤلفه «کلیت»، «مراتب»، «زمینه» و «ساختار» را در این رابطه عمده می‌کند. از نظر او اگر کلیت فضا بر حسب نظام مراتبی از ذره فضا (بنا) تا کل آن سازمان یابد، رویداد زندگی در آن روی داده و انسان و مکان در یک کلیت در هم تنیده از یکدیگر تأثیر و تأثر می‌پذیرند. وی این کلیت یکپارچه را در هریک از مراتب فضا، تابعی از مرکزی قوی می‌داند که هم وحدت دهنده باشد و هم حیات بخش. از این منظر، موجودیت‌های به هم پیوسته، نیازمند مرکزند (Alexander, 1994). الکساندر، در پی برقراری ارتباطی معنا دار بین مقولات «جهان»، «مکان» و «زندگی» است. وی نگرشی ساختاری به عالم و آدم داشته و در پی ساختن مکان با معناست (Alexander, 2003). در مقابل انگاره‌های مطرح شده که نسبتی با مکان/مراکز نمادین به شکل عام و مراکز تاریخی شهر اصفهان به شکل خاص می‌یابند و می‌توان در دو دسته کلی «مکانی» و «آن مکانی» تقسیم کرد، دیدگاه‌های «لامکانی» نیز در سطح جهانی مطرح هستند که در این زمینه می‌توان به آثاری چون ضد شهر مامفرد، فضای پنداشتی لفور و شهر اطلاعاتی کستلز اشاره کرد. دیدگاه‌هایی که تماماً بر لامکانی تأکید داشته و در عصر اطلاعات و ارتباطات، مکان‌های با هویت و اصالت را نفی می‌کنند. حس مکان در سه مؤلفه کالبدی، اجتماعی و پنداشتی شناسایی شده و در پژوهش‌های مختلف معماری و شهرسازی این سه به ریز مؤلفه و ابعادی متعدد مثلاً هشت و نه گانه واکاوی شده است. مدل‌های «فرامکانی» و «ناکالبدی» نیز به ابعاد مدیریتی-اجرایی، مشارکتی و حضور شهروندان محدود مانده‌اند. (Rezaei, 2013A; B; 2022; 2023; Rezaei & Irani Molkian, 2020; Marzban, et al., 2020; Haghjoo & Rezaei, 2022) ادغام این سه مؤلفه با دریافت مخاطب از فرا «این مکانی» یا به بیانی

حاکم بر آن نظم خویش را باز می‌یابد. برپایه چنین نگرشی به موضوع، حبیبی، شهر اسلامی - ایرانی را در افق تکامل تاریخی خود از یگانه شدن چهارگانه «امت»، «مذهب»، «حکومت» و «اصناف» می‌داند که در مرکز شهر به عنوان یکی از اجزای شالوده شهر به یگانگی می‌رسد (Habibi, 2021). اردلان و بختیار، بر پایه مکتب اصفهان و همچنین دیدگاه ابن عربی، بر این باورند که مفاهیم مثالی قابلیت جلوه در عناصر مادی را دارند. ایشان در این رابطه به نمونه‌هایی همچون چهارطاقی، گنبد و دروازه اشاره می‌کنند. در این نگره، مکانی که واجد جهانی است، بر روی زمین مستقر می‌شود و جهتی رو به آسمان می‌گیرد و در چنین حالتی است که مکان، بعدی کیفی می‌یابد (Ardalan & Bakhtiar, 2012). سیمون، متأثر از پدیدارشناسی هستی‌شناسانه، مرکز را جایی معرفی می‌کند که چیزها، انسان‌ها، تجربیات، معانی و رویدادها را به گردهم آورده، فعال، پایدار و از آن هویت ساخته و درهم می‌تند (Seamon, 2018). مونتهگمری با اشاره به مراکز قرون وسطایی و وجود عنصر مذهبی در آنها، بیان می‌دارد که در این مراکز، نگاه انسان به آسمان کشیده شده و به بهشت ختم می‌شود. بنابراین برای رسیدن به آن، نیاز به مرارت و زحمت است (Montgomery, 2013). کارمونا ویژگی‌های مکان باکیفیت را متأثر از زمینه، حس مکان، فضای شهری، کوی و همسایگی، پیوستگی و پیوند، خوانایی، حرکت، میزان چیرگی خودرو، نوآوری، آرامش، برگشت پذیری، چشم انداز، گزینش، پایداری و آمیختگی کاربری‌ها می‌داند (Carmona, 2001). شولتز بر پایه هستی‌شناسی هایدگر، به دنبال سازمان‌دهی به مکان با نگاه ساختار وجودی و بر پایه عناصر «مبدأ»، «مسیر» و «مقصد» و آشکارگی حقیقت بر پایه فهم بهتر از جهان مکان است. در این نگره، مبدأ جایی است که انسان از آنجا شروع به حرکت کرده و پس از پیمودن مسیر به مقصد (مرکز) می‌رسد. مرکزی که از نظر او واجد بالاترین بار است. به زعم وی، مرکز نمادین در جایی شکل می‌گیرد که محل تلاقی محورهای افقی (در زمین) و قائم (در آسمان) بوده، وجهی که به مکان تقدس می‌بخشد. این محورهای افقی و عمودی، در پی آشکارگی وجود و موجودات هستند (Norberg-Schulz, 2014). از نظر او مرکز، مکانی است که معنایی در آن به ظهور می‌رسد (Norberg-Schulz, 2015). وی به دنبال یافتن زبان شهرسازی و معماری است. این زبان، توانایی آشکار کردن چیزها و بیانگری معانی را به خوبی داراست. وی الفبای کالبدی این زبان را «موضع شناسی»، «سیما شناسی» و «گونه شناسی» می‌نامد که ساختاری بین زمین و آسمان می‌یابد (Norberg-Schulz, 2020). به نظر رلف، مکان‌ها ذاتاً کانون گردآمدن معانی‌اند. او اعتقاد دارد انسان‌ها چه به صورت فردی و چه به صورت گروهی با الصاق معانی به فضاها آنها را تبدیل به مکان می‌کنند (Relph, 2006). یکی از راه‌های ارتباط مردم با محیط‌های ساخته شده از طریق نمادهاست. محیط‌های ساخته شده نمادین به عنوان یک مکان، واجد ارزش‌های معنایی بالایی هستند (Lang, 2004). تادائو آندو به مفاهیم کلیت، زمینه و زمان پرداخته است که با زبان کالبدی می‌توان به شکل «موضع شناسی»، «کارکردشناسی» و «گونه شناسی» بیان کرد (Ando, 2013). ریچارد سنت مفاهیم کلیت، زمینه و زمان را در پژوهش‌های خود عمده کرد. وی همچنین شهرهای تاریخی و معاصر را در حوزه ریخت شناسی بر پایه عناصری چون مرکز، شبکه و

«آن مکانی»، مدلی پدیدارشناسانه با تعبیر آزاد و شهودی ولی مبتنی بر ادراک مکان تاریخمند ایرانی کوشیده است. درحالی که انطباق این سه با رویکردهایی از سنت گرایی، حتی هگلی و نشانه شناسی می تواند جنبه های پدیدارشناسی صورت گرفته را با تفسیرهای نوین معنایی بازبینی نماید. به دیگر سخن، تمایز میان درک حسی با درک معنایی در پژوهش ها کمرنگ بوده و لازم است برای موردکاوی هایی

همچون شهر اصفهان این مهم تا درک معنوی نیز لحاظ شود. بر این مبنا ابتدا مؤلفه پنداشت یا دریافت در دو مؤلفه کالبدی و اجتماعی قابل امتزاج و مرزشکنی است. سپس دریافت می تواند از ابعاد این مکانی به آن مکانی با بدیل های مختلف هستی شناسانه در پژوهش با خوانش ناظرین در فضا توسعه یابد (جدول شماره ۱).

جدول شماره ۱: ادراک ابعاد مکان با هستی شناسی فرامکانی

ادراک مکانی	ادراک حسی؛ هستی شناسی رایج	ادراک معنایی؛ هستی شناسی فرامکانی (آن مکانی)
دریافت های ذهنی	خوانایی، خاطرات، برپایی آیین ها	قوه خیال - خلق صور
دریافت های اجتماعی	آرامش، آسایش، کنش مردمان	اتحاد ناظر و منظر
دریافت های کالبدی	زمینه ای: کیفیت بدنه، تنوع، پوشش ها	حیات، آسایش طبیعی و اقلیمی
	دیداری: تنوع دید	عالم محسوسات و عالم شهود (عقل شهودی)
	ریخت شناسی: باز و بسته بودن فضایی	سیر عوالم مادی تا معنوی
	فضایی: محصوریت	اصالت

نگارندگان برگرفته از (Rezaei, 2013A; B; 2022; 2023; Rezaei & Irani Molokian, 2020; Marzban, et al., 2020; Haghjoo & Rezaei, 2022; Mehrafza, et al., 2023A; B)

از آنجا که طبق رویکردهای پدیدارشناسانه در بررسی «پدیده» باید «بازگشت به خود پدیده» - در اینجا «مکان و طرح آن» - صورت گرفته و به عبارتی «آگاهی» بر مکان در مرکز و سایر موضوعات در حالت «اپوخه» یا پیرامونی قرار گیرد، می توان گفت از نظر پدیدارشناسی ادراک مخاطب در موقعیت «نئوسیس^۱» (استمرار سوژه یا فاعل) و مکان در موقعیت «نئوما^۲» (استمرار ایژه یا موضوع) قرار خواهد گرفت.

با توجه به تنوع فاعل (سوژه - مخاطبان)، موضوع (ایژه - مکان ها) و حالت های محتمل آگاهی های حصولی تا شهودی می توان «منش» را برای حالت «پیرامون - مرکزی»، «کنش» را برای حالت «بودنی - شدنی» و «عاملیت» را برای حالت «شمایل - نمادین» در این پژوهش - در گام ششم روش شناسی - انتخاب نمود و نمودار شماره ۱ را استخراج کرد.

نمودار شماره ۱: چارچوب نظری: بدیلی از معرفت و روش شناسی ادراک پدیدارشناسانه مکان؛ فلش ها منش مرکزی - پیرامون را تعیین می کند

طبق نمودار شماره ۱، ادراک مکان در موقعیتی که بیشتر ناظر - یعنی در مرکز آگاهی و نه پیرامون یا اپوخه - با کنش او با مکان می تواند از بودن در فضا به صورت مجزا از آن تا شدن در فضا به صورت سیال تغییر کند. این ادراک در موقعیتی که ناظر متأثر از طراح باشد - یعنی در پیرامون و نه در مرکز آگاهی - عاملیت طراح بدین شکل امکانی قابل طرح است: ممکن است طراح در طرحی شمایی، فیگوراتیو یا مادی عاملیت خود را به نمایش گذارد و خوانش مخاطب را شمایی القا کند. یا ممکن است سر دیگر طیف در مرکز آگاهی طراح و ناظر قرار گرفته و خوانش فراشمایی (نمادین و نمایه ای) فراهم شود.

از يك سو و دریافت معنا و درک متن از دیگر سو استوار است. در این رویکرد، خوانش متون مرتبط - و به ویژه متون تاریخی و فلسفی - بر پایه رویکرد "تاریخی - تفسیری"، تجربه زیسته مستقیم و دست اول خود پژوهشگر از طریق "موردپژوهی" و کشف جهان آدمیان مبتنی بر رویکرد "کیفی" صورت می پذیرد. شهر اصفهان^۱ به عنوان نمونه موردی برای انجام این پژوهش انتخاب شد. در این زمینه، ویژگی های کالبدی - فضایی مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان شامل مجموعه میدان کهنه، بازار و میدان نقش جهان و آثار جامانده از دولت خانه صفوی قدیم (چهارباغ و عناصر مکمل وابسته به آن) بر پایه مشاهده مستقیم و تجربه دست اول محقق انجام پذیرفت (تصویر شماره ۱).

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر در دسته روش های کیفی و در چارچوب پارادایم تفهیمی جای گرفته و بر رویکرد پدیدارشناسی تفسیری که با عنوان هرمنوتیکی نیز شناخته می شود، پای می فشارد. پدیدارشناسی تفسیری یا هرمنوتیک گونه ای از پدیدارشناسی است که به وسیله های دیگر پایه گذاری شد (Shosha, 2012). این رویکرد متکی بر فهم ساختار ذهنی

- ۱ دلایل انتخاب شهر اصفهان به عنوان نمونه موردی از موارد زیر ناشی می شود:
- برخورداری از هر سه لایه شهر ایرانی، اسلامی و معاصر،
- نمود عینی مراکز نمادین در آن،
- وجود منابع غنی تاریخی در نسبت با آن و
- آشنایی و علاقه دیرینه محقق و تحقیقات وی در زمینه این آرمانشهر و مراکز نمادینش.

- 1 noesis
- 2 noeme

مراحل پیش تکمیل و در خوشه های کدگذاری قبل به صورت رفت و برگشتی قرارگرفت تا تناقضات از میان رود. پنجم، نتایج به صورت توصیف جامع در آمد. ششم، صورت بندی مرحله پیش در قالب بیانیه صورت گرفت. منطق این بیانیه به عنوان مبانی نظری کار معرفی شد (جدول شماره ۱). در مرحله هفتم و آخر برای اطمینان بخشی از نتایج، مصاحبه با برخی افراد شرکت کننده در جلسات متعدد از یافته ها صورت گرفت. در میان گام های سوم تا هفتم حمایت تحلیل و دسته بندی یافته ها در سیر کدهای باز به محوری و منتخب از نرم افزار MAXQDA و همچنین نظریه های مکانی نیز بهره برده شد. هدف اصلی در این سیر به همسوساندن تجارب افراد از خوانش مورد پژوهش بود تا بتوان به جوهره فراگیر پدیده یعنی معنای مکان/مراکز در شهر امروز با مبانی ایرانی اسلامی مطمئن تری دست یافت.

تصویر شماره ۱۰: قلمرو مکانی انجام پژوهش

۴. بحث و یافته ها

۴.۱. بحث

دیدگاه ها و نظریات مطرح در زمینه مورد پژوهش بر پایه جهان بینی های سه گانه پژوهش مورد توجه و خوانش قرار گرفت. نکته حائز اهمیت در مطالعات خوانش شده و مبانی نظری بررسی شده، آن است که هر دسته از نظریات و دیدگاه ها در عین داشتن قلمرو مجزا، واجد اشتراک بوده و در امتداد هم قرار می گیرند. تأکید بر مقولاتی چون "نماد"، "زمینه"، "کلیت"، "ساختار"، "وجود و موجودات (هستی)"، "مکان/مرکز"، "موضع شناسی"، "گونه شناسی"، "سیماشناسی"، "ریخت شناسی" و "حس مکان" نشان از این اشتراکات داشته و پژوهش حاضر نیز با تکیه بر همین اشتراکات و امتزاج جهان بینی های سه گانه از پیش گفته، به دنبال فهم مؤلفه های ادراک معنایی مؤثر بر فهم و خلق مکان/مراکز نمادین برآمد. در همین راستا، یافته های حاصل از این پژوهش در حوزه مفاهیم و مبانی نظری و در مقایسه ای با پژوهش های قبلی، به این جمع بندی رسید که تجربه مراکز نمادین تاریخی، نوشونده و بیشمار هستند و بر مبنای خواندن، دیدن و پرسیدن، معانی آنها در گستره زمان، گسترش می یابد. امری که پژوهش حاضر سعی کرد تا در تداوم با پژوهش های صورت گرفته قبلی، خوانش و ادراک معانی را هم متوجه محقق و هم مخاطب سازد. از طرفی، تحقیقات انجام شده پیشین، عمدتاً متوجه مکان/مرکز بوده، در حالی که سویه های خوانش در این پژوهش، هم جهان مکان را نشانه رفته و هم جهان آدمیان زیسته در آن را. خوانش دوره های تاریخی شهر اصفهان و مراکز نمادین آن در این پژوهش، با تشابهات بالا در زمینه هستی شناسی و نگره های اسلامی-ایرانی در آنها، برای نخستین بار مطرح شده تا تحقیق حاضر را در امتداد پژوهش های قبلی ولی با رویکردی جدید قرار دهد. علاوه بر این، پژوهش انجام شده حاضر بر پایه زبان الگویی با منش کالبدی - فضایی و متکی بر ساختاری وجودی به پیش رفت. چنین ساختار وجودی که از مبدأ شروع شده، مسیری را می پیماید و به مقصد می رسد، می تواند هر کلیتی از مکان/مرکز را متصور سازد. بر پایه آنچه که بدان اشارت رفت، جدول شماره ۲ تلخیص نتایج خوانش متون نظری مرتبط با موضوع پژوهش را به انضمام استخراج مؤلفه های ایجادکننده ادراک معنایی در مکان/مراکز نمادین ارائه می دهد.

در نسبت با تدابیر کیفی، جامعه آماری این پژوهش، علاوه بر آدمیان زیسته در مراکز که تجربه مستقیم از مکان را داشتند، خبرگان و متخصصانی را نیز در بر می گیرد. در این رابطه از مصاحبه های نیمه ساختاریافته بهره برده شد. برای این منظور و مطابق متون نظری در این زمینه، تعداد مصاحبه ها باید تا اندازه ای باشد که به حد اشباع نسبی برسد به گونه ای که داده و اطلاعات تازه ای مطرح نشد (Bonger, et al., 2009). تعداد مصاحبه شوندگان در گروه افراد واجد تجربه زیسته، مشتمل بر ۲۱ نفر است که شش مورد از آنها به دلیل تکرار، حذف شدند. زمان انجام این بخش از مصاحبه ها، مقارن با بازدید محقق، در پاییز سال ۱۴۰۱ (۸ تا ۱۰ آبان ماه) و در بازه های زمانی صبح تا ظهر (ساعت ۹-۱۲) و بعدازظهر (ساعت ۱۷-۱۵) صورت گرفت و متوسط زمان انجام مصاحبه ها، ۴۵ دقیقه به طول انجامید. افراد مصاحبه شونده در گروه های سنی جوان، بزرگسال و سالخورده قرار داشته و هر دو گروه جنسی را در بر گرفته است. خاستگاه جغرافیایی مصاحبه شوندگان این گروه، از سطح فراملی تا استانی بوده و ۱۱ نفر نیز در شهر اصفهان (شش نفر در بافت تاریخی و پنج نفر در بافت جدید) ساکن بوده اند. از منظر شغل نیز مصاحبه شوندگان از طیف متنوعی برخوردارند. مصاحبه شوندگان در گروه متخصصان، شش نفر بودند که هم دارای سوابق متعدد مطالعاتی و اجرایی در زمینه مکان/مرکز، پدیدارشناسی، معماری و شهرسازی اسلامی-ایرانی بوده و هم علاقه مند و آشنا به شهر اصفهان و مراکز نمادین تاریخی آن. مصاحبه های بین ۳۰ تا ۶۰ دقیقه به طول انجامیدند. افراد مصاحبه شونده در گروه سنی جوان، بزرگسال و سالخورده جامی گیرند و تماماً در گروه جنسی آقایان قرار دارند. بر پایه چنین نظامی، این پژوهش مبتنی بر هفت مرحله معروف به کلایزی (1978) تحلیل را پیش برد. نخست تمام توصیف های شرکت کنندگان پس از اتمام مصاحبه ها به منظور مأنوس شدن خوانده شد. در این نوع تحلیل، بدواً دریافت ها و احساسات مصاحبه شوندگان از مفاهیم بنیادین تحقیق در نسبت با مراکز مورد پژوهش به گفت و شنود گذاشته شد. دوم، استخراج جملات مهم و سوم، فرموله کردن معانی و دسته بندی آنها بر پایه روش تحلیل محتوای کیفی جهت گیرانه معناگرا، با سه کدگذاری باز، محوری و منتخب صورت گرفت. واژگان کلیدی، استخراج، فشرده سازی و دسته بندی شده و برای دستیابی به معانی لازم، به مناطق معنایی ارجاع می شود. چهارم،

جدول شماره ۲: تلخیص نتایج متون نظری خوانش شده مرتبط با موضوع پژوهش و استخراج مؤلفه‌های ایجادکننده ادراک معنایی در مکان/مراکز نمادین ←

انگاره	نوشتار	پژوهشگر	سال	ویژگی‌های مکان/مراکز واجد ارزش (نمادین)	استخراج مؤلفه‌های ایجادکننده ادراک معنایی در مکان/مراکز واجد ارزش (نمادین)
مکانی	THE POWER OF THE CENTER, A study of composition in the visual arts	Arenheim	1988	- چشم انداز - زیبایی - ارتباط - تعادل - تاریخ مندی - خاطره - انتظام بخش - حیات بخش - عظمت - کشش - پیوند دهنده - خوانایی - حرکت - آرامش - پایداری - محصوریت - تناسب - گفت و گو - سرزنده - تعلق مندی - پویایی - گردهم آوردنده	✓ بوم شناسی ✓ فضایی ✓ ریخت شناسی ✓ زمینه ای ✓ دیداری ✓ دریافتی ✓ اجتماعی ✓ کارکردی ✓ موضع شناسی ✓ سیماشناسی ✓ گونه شناسی
	The conscience of the eye; The Design and Social Life of Cities	Richard Sennet	1990		
	- New theory of urban design - Architecture and the secret of immortality	Christopher Alexander	1994 2003		
	استخوان بندی شهر تهران	حمیدی و دیگران	۱۳۷۶		
	Housing Design Quality	Carmona	2001		
	The Image of the city	Kevin Lynch	1960		
	City Building According to Artistic Principles	Camillo Sitte	1889		
	Happy City	Montgomery	2013		
	Body, Mind, and Imagination: The Mental Essence of Architecture, in Mind in Architecture	Pallasmaa	2015		
	Poetry of Space	Tadao Ando	2004		
	- The Phenomenon of place - Architecture: Presence, Language, Place - Existence, space and architecture - The spirit of the place, towards the phenomenology of architecture - The concept of dwelling, towards an allegorical architecture	Christian Norberg-Schulz	2012 2000 1974 2009 1985		
	Life Takes Place; Phenomenology, Lifeworld and Place Making	David Seamon	2018		
فرامکانی	Avicenne et le recit visionnaire	Henry Corbin	1954	- اصالت - وحدت وجود و وحدت شهود - ارتباط - تاریخ مندی - حیات بخش - هویت بخش - پیوند دهنده - پایداری - آشکارگی حقیقت - تعلق مندی - گردهم آوردنده - تقدس - حکمت	✓ پایداری فرازمینه ای ✓ فراعملکردی - اجتماعی ✓ موضع فراریخت شناسی ✓ سیماشناسی فرادیداری ✓ گونه شناسی فراقضایی
	The Formation of Islamic Art	Oleg Grabar	1987		
	مکتب اصفهان در شهرسازی	سید محسن حبیبی	۱۳۷۷		
	فلسفه تطبیقی چیست؟	رضا داوری اردکانی	۱۳۸۳		
	هنر مقدس در فرهنگ ایران	سید حسین نصر	۱۳۸۹		
	حس وحدت	نادر اردلان و لاله بختیار	۱۳۹۱		
	از شار تا شهر	سید محسن حبیبی	۱۳۹۹		

← ادامه جدول شماره ۲: تلخیص نتایج متون نظری خوانش شده مرتبط با موضوع پژوهش و استخراج مؤلفه‌های ایجادکننده ادراک معنایی در مکان/مراکز نمادین

انگاره	نوشتار	پژوهشگر	سال	ویژگی‌های مکان/مراکز واجد ارزش (نمادین)	استخراج مؤلفه‌های ایجادکننده ادراک معنایی در مکان/مراکز واجد ارزش (نمادین)
لامکانی	Anti City	Lewis Mumford	1962	- کاهش اهمیت مکان نسبت به زمان - مرگ فاصله - غیر مادی و شفاف - حساس نسبت به محیط	-
	imaginary space	Henri Lefebvre	1974	- چندرسانه‌ای - خلق احساس - بی هویتی - بی اصالتی - مبتنی بر فن آوری اطلاعات و ارتباطات	
	Informational City	Manuel Castells	1989	- موقتی و منعطف - جهانی - سیال	

وجودی با چیزها قرار می‌دهد. چنین امری از وحدت انسان با وجود و عوالم وجودی نشأت می‌گیرد. در این مراکز تاریخی، از هماهنگی ساختارهای تاریخی و محیطی و با بهره‌گیری از فرم‌های نمادین، جهان در مکان/مرکز حاضر شده و تجربه‌ای ناب از زندگی را برای محقق به ارمغان آورد.

در بخش مصاحبه‌ها، برپایه واحد تحلیل (تجربه زیسته فضا)، واحدهای رمزگذاری استخراج شده و مهم‌ترین آنها به تفکیک فضاها و افراد کدگذاری شدند که خلاصه آنها در جداول شماره ۳ و ۴ ارائه شده‌اند.

۴.۲. یافته‌ها

آنچه که از بازدید مراکز تاریخی به دست آمد، وجود ساختاری مبتنی بر مبدأ، مسیر و مقصد در این مراکز است که در ارتباط و امتداد معناداری با هم قرار گرفته و با گذر و گذار از آنها می‌توان تحرک، تحول و تکامل آنها را به شکل محسوسی احساس کرد. برخورداری یکسان مکان و انسان از این ساختار وجودی، تعلق مندی وی به مکان را افزایش داده و آدمی را درگیر سیر در عوالم وجودی می‌کند. در اینجا است که بر خلاف مراکز معاصر - که انسان صرفاً ناظر است - انسان خود مشغول بازیگری شده و از نظاره‌گری صرف رها می‌شود. وجهی که تابعی از موقعیت وجودی خود انسان است. علاوه بر آن، ساختار محیطی این مراکز و ویژگی‌های حاکم بر آنها، همواره آدمی را در کشاکش زمین و آسمان و در ارتباط

جدول شماره ۳: شاخص‌ترین واحدهای معنایی استخراج شده از مصاحبه شوندگان در مراکز تاریخی مورد پژوهی (گروه نخست: واجد تجربه زیسته مستقیم) ←

مؤلفه / مرکز	میدان کهنه	بازار تاریخی	میدان نقش جهان
واحد تحلیل (تجربه زیسته)	✓ من سفرای زیادی کردم ولی هیچ کجا مثل اینجا نیست. ارتباطی که تو این فضا برقراره، بی نظیره.	✓ حس سرزندگی تو بازار هست. من اینجا حس خوبی دارم. بازارها، اینجا هم حساب و کتاب این دنیا رو دارن هم اون دنیارو.	✓ عجب میدون زیبایی. آدم رو به تعجب وا می‌داره. من میدان «تیان-آن-من» چین را هم دیدم اما اینجا به چیز دیگه است. می‌دونید تو اینجا انگار از این جهان مادی می‌ری.
	✓ اینجا منو به فکر وا می‌داره. جای دیگه اینجوری نیست. به خاطر همین که زیاد میام اینجا.	✓ بازار امروز مثل قدیم نیست. بازار از جمعیت اصلیش تهی شده. به سری تازه به دوران رسیده اومدن تو بازار. انصاف و اخلاق رفته کنار.	✓ وقتی وارد میدان می‌شم، حضور خدا رو حس می‌کنم. واقعاً چطور آدمایی بودن که تونستن همچین جاهایی رو درست کنند؟ خدا رحمتشون کنه امثال شیخ بهائی رو.
	✓ تو بازار قدیم هنوز هستند کسانی که اصیل اند چون رابطه شان با خدا قویه به خاطر همین خوش انصاف و خوش نامند.	✓ روال کار تو بازار قدیم، روی استاد و شاگردی بود. به خاطر همین، اخلاق و منش رو یاد می‌گرفتن.	✓ عظمت این میدان، آدم رو به تعجب و تفکر وا می‌داره. باید ساعت‌ها نشست و این مکان رو زندگی کرد.
	✓ خونه‌های الان بی روحه. میام اینجا تا کمی تنوع بشه برام.	✓ جوهر انسان، در کار کردنه. خدا این جوهر رو به انسان داده. چون خودش دائم در حال کاره. همین جوهره که بازاریان رو به تکاپو میندازه. بازاریان قدیم با همین جوهر کار می‌کردن بنابراین خوش انصاف بودن.	✓ قدیم‌چه زندگی‌ای می‌کردیم. خدا بیمارزه رفتگانتونو همه فامیل‌ها توی به خونه زندگی می‌کردیم. همه هوای همو داشتیم. با رفتن بزرگ‌ها، ما هم جدا شدیم و دیگه هوای همو نداریم.
		✓ آدم وقتی وارد بازار می‌شه انگار وارد یه جریان آب شده. با خودش می‌بره انسان رو. می‌ری ولی احساس تنهایی و گم‌شدگی نمی‌کنی.	✓ یکی از ویژگی‌های آب اینه که آدم‌ها رو دور خودش جمع می‌کنه. لب‌زاینده رود هم قدیم مردم دور آب جمع می‌شدن. خیلی هم با هم شاد بودن.
		✓ بازاری‌های قدیم تو مردم بودن. با درد مردم آشنا بودن. به خاطر همین انصاف داشتن.	

← ادامه جدول شماره ۳: شاخص ترین واحدهای معنایی استخراج شده از مصاحبه شوندگان در مراکز تاریخی مورد پژوهی (گروه نخست: واجد تجربه زیسته مستقیم)

مؤلفه / مرکز	میدان کهنه	بازار تاریخی	میدان نقش جهان
ویژگی های مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان از خلال مصاحبه ها	✓ قوه خیال - ✓ خلق صور متافیزیکی ✓ گردهم آورنده ✓ تعلق مندی ✓ زیبایی ✓ آرامش بخش ✓ تاریخ مندی ✓ اتحاد عاقل و معقول ✓ اتحاد شاهد و مشهود ✓ سرشت خلق	✓ سرشت نظم ✓ عالم محسوسات و عالم شهود (عقل شهودی) ✓ اصالت وجودی - اتحاد عاقل و معقول ✓ پیونددهنده ✓ تعلق مندی ✓ پویایی ✓ خاطره ✓ بازگشت به معنویت ✓ واجد معنا و راز و رمز	✓ سیر عوالم مادی تا معنوی ✓ اتحاد عاقل و معقول ✓ اتحاد شاهد و مشهود ✓ سرشت خلق ✓ سرشت حیات ✓ سرشت نظم ✓ کشش ✓ تعلق ✓ گفت و گو ✓ زیبایی ✓ عظمت ✓ گردهم آورنده ✓ آرامش بخش ✓ سرزنده
استخراج مؤلفه های ادراک معنایی از خلال گفته ها	✓ پایداری ✓ زمینه ✓ عملکردشناسی ✓ سیماشناسی	✓ ریخت شناسی ✓ عملکردشناسی	✓ پایداری ✓ زمینه ✓ عملکردشناسی ✓ سیماشناسی ✓ گونه شناسی

جدول شماره ۴: شاخص ترین واحدهای معنایی استخراج شده از مصاحبه شوندگان گروه دوم (متخصصان و خبرگان)

ویژگی های مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان از خلال مصاحبه ها	استخراج مؤلفه های ادراک معنایی از خلال مصاحبه ها	مصاحبه شوندگان
✓ هویت بخش	✓ پایداری	M3 / M1
✓ گردهم آورنده	✓ زمینه	M6 / M1
✓ ارتباط دهنده	✓ عملکردشناسی	M6 / M5 / M2 / M1
✓ معنابخش	✓ اجتماعی	M5 / M4
✓ حضورپذیری	✓ ریخت شناسی	M6 / M5 / M3
✓ جامعه پذیری	✓ سیماشناسی	M3 / M1
✓ مبتنی بر فرهنگ، فلسفه و عرفان	✓ گونه شناسی	M6 / M1

تجربه زیسته مشترک افراد در سه مؤلفه نخست جدول شماره ۵ کنشگرانه تر است. زیرا ظرفیت افراد در این سه مؤلفه طبق مصاحبه صورت گرفته برای انتخاب آزادانه و مستقل از طراح بیشتر است. یعنی در این مؤلفه ها وضعیت مخاطب در مرکز و طراح در پیرامون قرار دارد. به بیان دیگر، اموری همچون آرامش، درک و سیالیت فضایی که وجه اشتراک غالب این سه مؤلفه اند، در موقعیت تعاملی و کنشگرانه با فضا قرار دارند. مخاطب بر پایه ویژگی های آن مکانی، ادراک معنایی عمیقی را در ترکیب با چیزها دریافت کرده و به واسطه حضور و احساس "وجود" در مکان، با آنها گردهم آمده و یکی می شود. در چنین حالتی است که مخاطب از نظاره گری خارج شده و خود به بازیگری می پردازد. در رابطه با مؤلفه های این دسته، می توان به خلق ادراک ذهنی توسط مخاطب از مکان/مرکز و تصویر آن در عینیت اشاره کرد. وجهی که آن را از برداشت های حسی صرف در حوزه زیبایی شناختی بصری متمایز

با ارجاع تجربه زیسته همه مصاحبه شوندگان به مفاهیم و مبانی نظری پژوهش، مؤلفه های مکانی و آن مکانی از خلال گفته ها استخراج شد. وجهی که بلااستثنا "لامکانی" را در مراکز نمادین تاریخی نفی کرده و به شکل معناداری بر "آن مکانی" و "مکانی" تأکید می نماید. بر پایه بحث انجام گرفته و برهم نهی یافته های حاصل از مراحل قبل، ادراک معنایی در مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان در کشاکش مؤلفه های ادراک معنایی در کنار ادراک حسی رخ می دهد. "زبان فرامکانی" با مشخصه "فراشامیلی" و ویژگی "کنش شدنی"، زمینه ساز ادراک معنایی متفاوت و غنی ای برای آدمی با هر سطحی از جایگاه وجودی است. وجهی که بر پایه مؤلفه های زبانی مکان از جمله "پایداری فرازمینه ای"، "فراعملکردی - اجتماعی"، "موضع فراریخت شناسی"، "سیماشناسی فرادیداری" و "گونه شناسی فراقضایی" قابل دریافت است (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵: کدگذاری مؤلفه های ادراک معنایی در مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان برپایه تجربه زیسته، متون و خبرگان

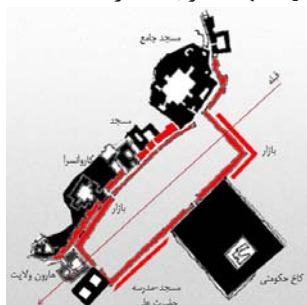
مؤلفه های زبانی مکان (خوانش مکان)	کدهای منتخب	کدهای محوری	کدهای باز فضاهاى شهری به شکل عام	کدهای باز مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان
پایداری فرازمینه ای	کنش شدنی-سیال (مخاطب در مرکز و طراح در پیرامون)	آرامش بخش	آرامش / طبیعت / آسایش اقلیمی و طبیعی / جریان آب و بیان کنندگی تطهیر و پاکی	جهت گیری به سمت قبله / تجلی بهشت روی زمین در شکل باغ شهر و چهارباغ / شکل گیری سی و سه پل در محل تلاقی چهارباغ و زاینده رود / موضع گیری مرکز در میانه چیزها برای یگانه کردن آن / وحدت بین دنیا و آخرت / نقشی از آن جهان بر این جهان / اتصال زمین به آسمان
فراعملکردی - اجتماعی		سیالیت	گردهم آورنده / گفت و گو / کنش / کنش / سرزندگی / سرشت حیات / جامعه پذیری / حضور پذیری / پویایی / تنوع کاربری ها / رفتارهای انتخابی	وحدت بین امت دین و سیاست / تناسبات انسانی / ترکیب همبسته و وابسته عناصر و عملکردهای مادی (این دنیایی) و روحانی (آن دنیایی) در کنار هم
سیماشناسی فرادیداری		خیال	چشم انداز / منظر / سرشت حیات / تعلق مندی / هویت	پیچیدگی بصری / هویت تاریخی و فضایی / خاطره / تشابه و تمایز / تداوم و تحول / پیوندی معنادار مابین ابعاد مادی و روحانی / حاضر سازی جهانی پر معنا در مرکز
موضع فراریخت شناسی			تاریخ مندی / وحدت وجود و وحدت شهود / پیوند دهنده / سرشت نظم	تعیین مبدأ مسیر و مقصد / طرح کلیت / ایجاد انسجام / برخورداری از نظم سیستمی / ساختار فضایی / برخورداری از نظامی سلسله مراتبی / وحدت و کثرت / ارتباط / تعادل / عظمت / تأمین ضریابهنک های موزون
گونه شناسی فرافضایی	فراشمایی (طراح در مرکز و مخاطب در پیرامون)	نماد-نمایه	حفظ اصالت / نمادین / تقدس / حکمت ساختار فضا / محصوریت / حیات و هویت	برخورداری از سبک کیهانی / پیوند بین درون و بیرون / بهره گیری از صور مثالی و فرم های بنیادینی همچون گنبد، مناره، دروازه، باغ و نقش و نور / عالم افلاک و آسمان / گذر از موقعیتی جسمانی به سوی مرکزی روحانی / دیدار و پذیرش با حضور در محضرى والا در مرکز / حرکت و جهت / وحدت پذیری کثرت / همخوانی مقیاس و فرم

۴٫۲٫۱. خوانش مؤلفه پایداری با وجهی فرازمینه ای

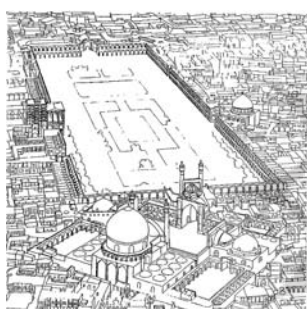
شهر تاریخی اصفهان در زمینه محیطی - طبیعی با ویژگی های فلات مرکزی ایران همسو بوده و در محوطه ای وسیع در حوزه میان کوهی قرار گرفته و در قسمت شمالی خود، تا حدود ۹۰ کیلومتر باز بوده و بادهای خنک شمالی از این طریق می وزد. اما جنوب و غرب آن در سه کیلومتری یا توده های ارتفاعی بسته می شود (Honarfar, 1994). صفویان شهر اصفهان را به واسطه موضع گیری در مرکز ایران از لحاظ جغرافیایی، به پایتختی برگزید (Janzadeh, 2009). اندیشمندان این دوره بر پایه آرای مکتب اصفهان، ترکیب هنرمندانه ای از تمامی جهان بینی ها را در تمام ابعاد از جمله معماری و شهرسازی به کار بردند. ماحصل این ترکیب، خلق فضاهاى نمادین با معنا بود (Habibi, 2021). چهار باغ بر پایه ترکیب عدد «چهار» و مفهوم «باغ» و مبتنی بر نظامی هستی شناسانه، شکل می گیرد تا تجلی گاه مفاهیم بنیادین «نظم»، «کمال» و «عدل» باشد. ساختاری که فضاهاى شهر را به فضاهاى طبیعی در پیرامون و تا پای کوه صفه پیوند می دهد (Ahari, 2008: 179). باغ شهر اصفهان با عناصری چون باغ های هزار جریب، چهلستون، خرگاه، گلدسته، فرح آباد، خیابان های چهارباغ، مادی ها، زاینده رود و پل های روی آن گرچه تداعی برجسته ای از توسعه پایدار شهری محسوب

و متفاوت می کند. درحالی که در دو مؤلفه دیگر جدول شماره ۵ که خوانش نمادین و نمایه ای از فضا، وجه غالب است، طراح با انتخاب فراشمایی در فرآیند خلق خود در مرکز اهمیت نسبی بیشتری قرار گرفته از پیرامون به مرکز عاملیت می یابد. در این وضعیت کنش مخاطب در موقعیت پیرامونی تر از ساختار فضایی طراح عمل می کند. در اینجا، طراح با انتخاب موضع مناسب و بهره گیری از معماری کیهانی و عناصر نمادین در موقعیتی مرکزی قرار گرفته و با ایجاد مکان / مراکزى فراشمایی و نمادین، زمینه جذب و جلب مخاطب را به مکان به گونه ای مناسب فراهم می سازد. نکته حائز اهمیت این است که برخورداری از جایگاه وجودی رفیع در طراح است که می تواند روح وجودی را در کالبد بدمد و مکان را سرشار از معنا سازد؛ وجهی که در طراحان دیروزین این مرز و بوم به وفور به چشم می خورد. همان ها که بدو خود را از پلیدی ها می آراستند و بعداً مکانی مقدس را می ساختند. سنجش مؤلفه های به دست آمده با ارجاع به نمونه موردی، نظم خویش را به شکل زیر باز می یابد. چنین امری پایایی و روایی یافته های پژوهش را افزایش داده و در فضایی همچون مرکز نمود پیدا می کند. وجهی که ویژگی های به دست آمده برای این مراکز را به خوبی قرائت و روایت می کند.

ناظر یکی و یگانه می شود. این انعطاف، سیالیت دارد همچون کوچ نشینی در برابر یکجانشینی است (Akbari, et al., 2024). انسان ها و فعالیت ها در فضاهای مرکزی نمادین تاریخی به نحو مناسبی گردهم آمده و به یگانگی می رسند. از جمله دلایل این امر را می توان به وجود تنوع عملکردی در این مراکز اشاره کرد. عملکردهایی که هم مبادلات اقتصادی را رقم می زنند و هم مراودات اجتماعی را. دلالت های معنایی میدان کهنه بر پایه ساختار آن، از پایداری به زمینه های تاریخی حکایت دارد. جهت گیری مجموعه به

تصویر شماره ۴: میدان کهنه شهر اصفهان در دوره آل بویه (اقتباس از دانش نما، ۱۳۸۹)

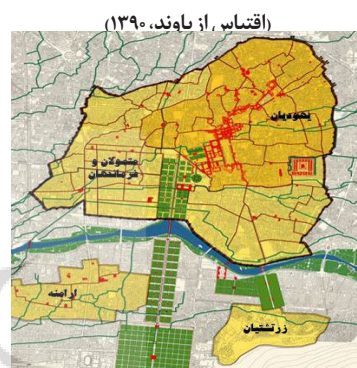
تصویر شماره ۵: میدان نقش جهان در دوره صفویه (اقتباس از دانش نما، ۱۳۸۹)

سمت قبله (هویت بخشی به مجموعه)، وجود دو ساختار سه تایی (کاخ حکومتی/ مسجد/ بازار) و (هارون ولایت/ مسجد حضرت علی/ بازار) با دلالت های معنایی وحدت بین امت، وحدت بین دین و سیاست و وحدت بین دنیا و آخرت بوده و وجود میدان به عنوان مکانی در جهت مرکزیت برای پیوند حرکات (افقی و عمودی) در راستای شکل دهی جهانی سرشار از معنا بر پایه ارتباط بین چیزها قابل خوانش است (تصویر شماره ۴). میدان نقش جهان در حوزه نام، نقشی از آن جهان بر این جهان است که اتصال زمین به آسمان را معنا می دهد. در سطح مجموعه، به دلیل برخورداری از تناسبات انسانی در ابعاد و اندازه و وحدت بین حیات و هویت، توانسته عظمت، اقتدار و نظم را در آن برقرار کند. در نتیجه این مجموعه از طریق ترکیب عناصر نمادین با هم معنای خویش را باز یافته و از طریق استقرار در میانه شهر قدیم و جدید در جهت وحدت پذیری جامعه حرکت می کند. در سطح عناصر مجموعه، از ساختار عمودی (ارتباط با بالا/ تمامیت) و افقی (کلیت) و همچنین استفاده از عناصر نمادین چون گنبد، مناره و ... بهره برده و سازماندهی بازار در مقابل مسجد شاه - که نماد دنیا و آخرت را بیان می دارد - و سازماندهی مسجد شیخ لطف الله در مقابل کاخ عالی قاپو - که نماد دین و سیاست را بیانگری می کند - از ویژگی های این

می شود ولی بیش از آن یادآور مضامین پردیس ایرانی، بهشت اسلامی و حتی فرازهایی از کتب آسمانی است. طبیعت، جریان آب، منظر، باغ، پاکی و آسایش اقلیمی و طبیعی برای ناظر تداعی سایه ای از باورهای معنوی است که سبب تجربه باور یگانگی است.

تصویر شماره ۲: شهر اصفهان در دوره آل بویه

تصویر شماره ۳: شهر اصفهان در دوره صفویه (اقتباس از باوند، ۱۳۹۰)

مراکز تاریخی نمادین شهر اصفهان، در تقاطع دو محور طبیعی (زاینده رود) و مصنوع (چهارباغ) و در جایی موضع می گیرد که گردهم آورنده جوامع گوناگون در شکل محلات باشد که نشان از جامعه پذیری و حضور پذیری طیف وسیعی از مردمان با ادیان و نگرش های مختلف در این شهر تاریخی دارد که به شکل تام و تمامی به وحدت رسیده اند. میدان کهنه با موضع گیری در میانه شهر دوران آل بویه و نقش جهان با قرار گیری در میانه شهر قدیم و جدید، بر مرکزیت خود پای می فشارند. سازماندهی کالبدی شهر در دوره آل بویه بر پایه هسته مرکزی در میانه و مجموعه محلات در پیرامون آن بوده است (تصویر شماره ۲) و سازماندهی شهر جدید در کنار شهر قدیم بر پایه دو ساختار قدیم و جدید در عصر صفوی رخ داده است. سازماندهی عناصر نرم (آب و گیاه) در نسبت با عناصر سخت (مصنوع) از ویژگی های شهر در این دوره است. وحدت بین شهر قدیم و شهر جدید از طریق وحدت مرکز قدیم و جدید برقرار می شود (تصویر شماره ۳).

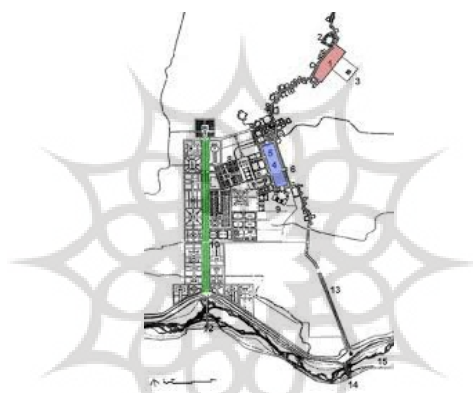
۴.۲.۲. خوانش رویداد با وجهی فرا عملکردی - اجتماعی

پویایی، سرزندگی، کشش، گفت و گو، کنش، رفتارهای انتخابی، تنوع کاربری زمینه ساز رویدادهای سیال در ادراک فضای شهر اصفهان بوده اند. عملکردها و ابعاد اجتماعی در مجموعه اتصال دو میدان در هیچ تک عنصر واحد و ثابت نیست. مهمتر از آن در شدن و تبدیل پیوسته و پویا نه تنها باهم بلکه با ناظر است. آرامش فضا با آسایش

مکان نمادین تاریخی است (تصویر شماره ۵). در این محیط ساخته شده، عناصر معماری همچون (مسجد امام، شیخ لطف الله، بازار و کاخ حکومتی) عملکردی فرای شمال و ظاهر دارد. طوری که رویدادهای معنوی و صفات اخلاقی را در تجربه زیسته فعلی ناظران بازگو می نماید. بر حسب حجم و مقیاس های متفاوت و در موقعیت های خاص به صورت دو به دو - در نسبت با هم - سازماندهی شده و از طریق عناصر تجاری در بدنه، زمینه ترکیب اجزا را با یکدیگر در یک فضای محصور به ابعاد ۱۶۰×۵۱۰ متر فراهم آورده است.

۴.۲.۳. خوانش مؤلفه موضع قرارگیری با نگاهی فراریخت شناسی

مؤلفه موضع شناسی از اجزای القبای زبان کالبدی - فضایی در خلق و ادراک معنایی مکان/مرکز است. این زبان، توانایی آشکار کردن چیزها و بیانگری معانی را به خوبی دارا بوده و ساختار وجودی بین زمین و آسمان، می یابد و بر بستری اجتماعی نهاده می شود (Ando, 2013; Sennet, 1990; Norberg-Schulz, 2012). مراکز تاریخی شهر اصفهان

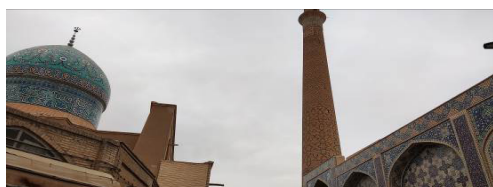

تصویر شماره ۶: نظام ریخت شناسی مراکز تاریخی شهر اصفهان

۴.۲.۴. خوانش مؤلفه سیماشناسی با رویکردی فرادیداری

پیچیدگی بصری مناظر شهر ایرانی - اسلامی با هویت تاریخی نسبت مستقیمی نشان می دهد که با معنای مترتب بر پس آن و شناخت ذهنی منظر یا «سیمای» آن درهم سرشته شده و جداناپذیر است. در خوانش بصری چنین بافت هایی دریافت تشابه بیش از تمایز، وحدت بیش از کثرت و تداوم بیش از تحول است (Marzi, et al., 2024). یعنی در چنین مکان هایی جنبه های دریافت منظر عینی، بصری یا دیداری با سیماشناسی یا منظر ذهنی یکی شده و رویکردی فرادیداری پیش رو می گذارد. در جنبه های دریافت دیداری، ناظران یگانگی را در عین گوناگونی و تضاد را در عین تکامل می فهمند. سیما که بر پیکره بندی

در نظامی ساختاری، واجد کلیتی منسجم و پویا هستند که به گونه همبسته به وحدت رسیده اند. ارتباط، تعادل و عظمت این مجموعه مرکزی، علاوه بر تعریف مبدأ، مسیر و مقصد برای آنها، گذر و گذار از این دنیا به سرای دیگر را نیز در ذهن مخاطبان می نشاند. این حرکت از مبدأ به مقصد تداعی گر آفرینش است که آدمی با پا گذاشتن در این دنیا، مبدأ حرکتش تعریف شده و با رفتنش از این دنیا به مقصد و مطلوب خود می رسد. وجهی که ناگزیر می باید از مسیر این دنیا عبور کرده و در این مسیر نباید از خط تعادل خارج شود. ریخت شناسی مکان/مرکز بر پایه ساختار تعریف شده در قالب مجموعه میدان کهنه، بازار و نقش جهان و باوجود مداخلات در دوران معاصر، قابل رؤیت است. در این ساختار، مرکز در موضع مقصد می نشیند و از نظام ریخت شناسانه ای برخوردار است که با ارجاع به دوره های تاریخی، مبدأ آن را می توان میدان امام علی، مسیر را بازار و مقصد را میدان نقش جهان تعریف نمود. وجهی که به گونه ای منسجم و پویا از دیروز تا امروز به ایفای نقش خود پرداخته است (تصویر شماره ۶).

تصویر شماره ۷: سیمای کف، جداره و بام میدان کهنه (امام علی)

آسمان را فراهم کرده و پیوندی معنادار را مابین ابعاد مادی و روحانی در مکان برقرار می‌سازد. در بازار، وجود منافذی برای ایجاد نور و سایه و همچنین تهویه هوا، هم ماهیتی زیست شناسانه داشته و هم هستی شناسانه. نور در اینجا، تمثیلی بر حضور وجود بوده که چیزها در پرتو آن، رؤیت پذیر می‌شوند.

تصویر شماره ۸: سیمای درونی بازار تاریخی شهر اصفهان

بازار که مسیری را مابین دو مرکز آل بویه و صفویه ایجاد می‌کند، مکانی تو در تو بوده که در درون از سیمای کف، جداره و بام (سقف) برخوردار است (تصویر شماره ۸). این مکان مرکزی، ضرب آهنگ های موزونی را در اجزای خود می‌پذیرد. این توالی فضایی در چهارسوق ها (نقاط گره گاهی)، انسان را از حرکت به توقف وا داشته و نگاهی را به سوی بالا (سقف) می‌کشاند. چنین سیمایی، امکان اتصال بین زمین و

پر معنا در مرکز ایجاد می‌کند. سیمای کف در این مکان در طول زمان تحولاتی را پذیرفته و در اشکال مختلف سواره و پیاده رخساره یافته است. وجهی که امروزه از طریق عناصر نرم (آب و گیاه) در این زمینه برخوردار است.

میدان نقش جهان اما مکانی گردهم آورنده امت، حکومت، اصناف و مذهب است که در ارتباط با هم سازمان یافته است. غرفه های تجاری گراگرد میدان، زمینه ترکیب عناصر معماری را فراهم می‌کنند (تصویر شماره ۹). پیکره بندی این مرکز، سیمایی را برای حاضرسازی جهانی

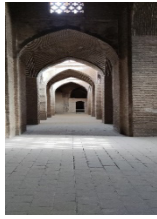
تصویر شماره ۹: سیمای کف، جداره و بام میدان نقش جهان

واسطه عناصری مادی به تعیین در می‌آیند. جاگرفتن فضاهای خالی و ساخته نشده در برابر فضاهای پرو ساخته شده، مرکز برزن ها، جلوخان ها و چهارسوق ها ناهمگونی هایی در برابر راه های به هم تنیده است که مایه پختگی فضایی آنها شده است. گذرها، گره ها، سراها، گویاترو برجسته تر از توده ها بوده و به کمک آنها می‌توان به دریافت فضاهای پردست یافت. مسجد جامع میدان امام علی به واسطه برخورداری از هندسه ای خاص، صحنی را در میانه گشوده و ایوان هایی را در چهار سوی خود انتظام بخشیده است. این عنصر مرکزی با برخورداری از فرم های بنیادینی چون گنبد و مناره و با ارجاع به نقش و نور، جهانی را در خود حاضر ساخته است. این بنا از طریق فضایی میانی با میدان امام علی پیوند خورده و معنایی را در خور ایجاد می‌کند (تصویر شماره ۱۰). بازار تاریخی اصفهان، از معماری درون گرا بهره برده است. این مکان، مسقف بوده و به شکل خطی شکل خویش را بازیافته است. بام مجموعه از عنصر گنبد بهره گرفته تا عالم افلاک و آسمان را در درون بازار به دیده درآورد. این عنصر مرکزی از طریق ورودی هایی، نور و هوا را به درون نفوذ داده تا نسبتی بین زمین و آسمان ایجاد کند (تصویر شماره ۱۱).

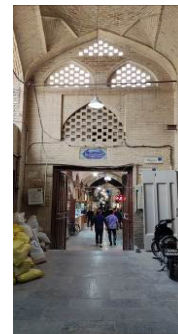
بر پایه آنچه که در این بخش اشاره شد می‌توان اذعان کرد، تصویر ذهنی مخاطبان در مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان فارغ از هر نوع نگرشی به جهان، تشابه نشان می‌دهد. این ویژگی ناشی از رویکردی فرای دیدار ظاهری و سیمای مادی مکان / مراکز است.

۴.۲.۵. خوانش مؤلفه گونه شناسی با نگاهی فراقضایی

مؤلفه گونه شناسی نیز از دیگر اجزای الفبای زبان کالبدی - فضایی در خلق و ادراک معنایی مکان / مرکز است. بر پایه مبانی حاکم بر مکتب اصفهان، مفاهیم مثالی قابلیت جلوه در عناصر مادی را پیدا کرده و با ارجاع به نمونه هایی همچون چهارطاقی، گنبد و دروازه مصداق می‌یابد. در این نگره، مکانی که واجد جهانی است، بر روی زمین مستقر می‌شود و جهتی رو به آسمان می‌گیرد و در چنین حالتی است که مکان، بعدی کیفی می‌یابد (Ando, 2013; Ardalan & Bakhtiar, 2012; Norberg-Schulz, 2012). گونه شناسی معطوف به بررسی گونه های معماری موجود در مراکز است. گونه های معماری در مراکز تاریخی شهر اصفهان در سبک کیهانی قرار می‌گیرد. در این سبک، درون و بیرون مکان و زمین و آسمان با هم پیوندی ناگسستنی داشته و عناصری چون گنبد، دروازه و باغ مفاهیمی مثالی از جهان ابدی بوده که به

تصویر شماره ۱۰: مسجد جامع واقع در میدان کهنه

تصویر شماره ۱۱: بازار تاریخی شهر اصفهان

از موقعیتی جسمانی به سوی مرکزی روحانی است. مکانی تو در تو که آدمی را برای دیدار و پذیرش با حضور در محضری والا، حرکت و جهت داده و به پیش می راند. مرکز نمادین یادشده با نظم ریخت شناسانه از مبدأ و مسیر ساختار یافته و مقصدی می شود برای وحدت پذیری کثرتی گرد آمده در آن با وجودی یگانه و واحد (تصویر شماره ۱۳).

گونه معماری میدان نقش جهان نیز در سبک کیهانی قرار می گیرد. ورودی مساجد واقع در میدان، واجد جلوخان است که با تونشستگی به ورودی ختم شده و سقف آن با طاق و قوس، دیده را به بالا می کشاند و در اوج می نشاند (تصویر شماره ۱۲). وارد شدن به دو مسجد واقع در میدان نقش جهان (مسجد امام و شیخ لطف اله)، بیانگر گذر

تصویر شماره ۱۳: مسجد شیخ لطف الله

تصویر شماره ۱۲: مسجد شاه (امام)

مقرنس کاری هستند و از طریق نقوش و کاربردی، خود را از ورودی های مقابلشان، متمایز می نمایند. ورودی ها در اینجا، جداکننده درون و بیرون بوده و به مکان هایی راه می برند که با وجود مادی و زمینی بودن، از اشکال مثالی همچون طاق و قوس برخوردارند (تصاویر شماره ۱۴ و ۱۵).

در دوسوی دیگر میدان، عمارت عالی قاپو و سردر بازار قیصریه، درگاه بلندی را به عنوان ورودی و به گونه ای قائم به دیده می نشانند. وجهی که از منظر مقیاس و فرم، با عناصر معماری مقابل خود (مسجد امام و شیخ لطف اله) همخوان بوده و مسیر را به هزارتوی کاخ حکومتی و بازار می کشانند. این ورودی ها دارای طاق و قوس بوده ولی فاقد

تصویر شماره ۱۵: ورودی بازار قیصریه

تصویر شماره ۱۴: ورودی عمارت عالی قاپو

۵. نتیجه گیری

فرایند آفرینش و بازخلق مراکز نمادین کهن ایرانی وقتی رخ خواهد داد که زبان مکان از مؤلفه های سه گانه شناخته شده دهه ۱۹۶۰ میلادی یعنی مؤلفه های کالبدی، اجتماعی و ادراکی فراتر عمل کند و مؤلفه ها با تأکید بر ادراک مضامین معنایی به وحدت برسند. ادراک در دوران سنت با مؤلفه های مکان چنان عجین شده که وجه فرامکانی را پدیدار می سازد. میدانی که بر آمده از هستی شناسی، معرفت شناسی و روش شناسی اسلامی - ایرانی است، وجوه فرامکانی و معنایی خود را تا جهانی فراتر از ماده می گستراند و با عاملیتی فراشمایی در طراحی - یعنی تأکید بر مفهوم و معنا با گریز از شمایل - والاترین امکان تجربه وحدت را با پیام «تهی از هرشمایل» در نتیجه قابلیت کنش یکی شدن فرد با کل را فراهم می سازد. کل در این هستی شناسی عاملیتی فراشمایی دارد و از کالبد فراتر رفته، دولت، اصناف، امت و مذهب را به شمولیت و یگانگی می کشاند. هستی شناسی بازخلق فضای شهری ایرانی - اسلامی در مفاهیمی چون اتحاد ناظر و منظر، اصالت، عوالم خیال و مثال، شهود و محاکات قابل تفسیر است. این فضا به لحاظ معرفت شناسی و از نقطه نظر کنشگری فرد با مکان موقعیت های شدنی - سیال را در مرکز توجه و موقعیت های بودنی - مجزا را به پیرامون می کشاند. چنانکه در پدیده طرح امر نمادین - نمایه ای و وجوه مفهومی را در موقعیت مرکز قرار داده و امور شمایی و مادی را به پیرامون پس می زند. طوری که عاملیت فراشمایی را برای طراح در طرح و برای ناظر در خوانش معرفتی طرح فراهم می سازد. بدیهی است که روش شناسی چنین فضایی با منش پیرامونی - مرکزی برپایه کنش ها و عاملیت ها هدایت می شود. فرایند بازخلق مراکز نمادین کهن ایرانی هنگامی رخ می دهد که درک مفاهیم «زبانی، عاملیتی و کنشی» در منش «پیرامونی - مرکز» از موقعیت پیرامونی به موقعیت مرکزی مشترکی به صورت «زبان فرامکانی»، «عاملیت فراشمایی» و «کنش شدنی» نزدیک شوند. با قرارگیری تجربه زیسته «تهی از هر» در منش مرکزی، میدان سرزمین های اسلامی فراشمایی عمل کرده و دولت، اصناف، امت و مذهب را به یگانگی می کشاند. مراکز شهر اصفهان در بخش تاریخی آن واجد زبانی نمادین بوده و این زبان نیز بر دستورزبانی استوار است که نسبتی بین زمین و آسمان پیدا کرده و به همین خاطر سرشار از معانی عمیق شده است. وجهی که مراکز جدید شهر به واسطه عدم برخورداری از چنین زبان و دستورزبانی، فاقد معانی لازم هستند. بر پایه مفاهیم و مبانی نظری و همچنین مشاهدات میدانی و مصاحبه های انجام شده با گروه های هدف، مناطق معنایی که می توان یافته های حاصل را در چارچوب آنها خوانش کرد، مبتنی بر ساختار وجودی ای بوده که افراد در موقعیت های متفاوتی از آن قرار می گیرند و متناسب با همان موقعیت وجودی، به بیان تجربه زیسته خود در مکان می پردازند. «گردهم آورنده وجود و موجودات»، «مبتنی بر ساختار وجودی مبدأ، مسیر و مقصد»، «سرشار از زندگی و سرزندگی»، «پیوندزنده تاریخ و فراتاریخ»، «برقراری ارتباط های چهارگانه (انسان با خدا، با خودش، با انسان ها و با محیط)» و «حیات بخش و هویت بخش» بودن، شش ویژگی اصلی مراکز نمادین تاریخی بیان شده که در ادبیات طراحی شهری امروزه نیز بدان توجه خاص شده و فضاهای شهری که جمعیت پذیری بالایی داشته باشند،

به عنوان فضاهای سرزنده از آنها یاد می شود. توجه به ابعاد هستی شناسانه و ساختارهای وجودی مراکز نمادین تاریخی در کنار بعد زیست شناسانه آنها، از دیگر مواردی است که بدان تأکید شده است. برای بازخلق مراکز نمادین تاریخی می باید ویژگی های متعددی را در قالب الگویی مورد توجه قرار داد که اهم آنها، بهره گیری از روش های برآمده از منابع نقلی، عقلی و شهودی را در خلق چنین مراکزی مورد توجه قرار داده و نگاه صرف به روش های علمی را نفی می کند. علاوه بر این، توجه به ارزش های گذشته و بازخلق آنها در امروز، یکی دیگر از مؤلفه هایی است که در شهرسازی و معماری امروز مورد غفلت واقع شده و نیازمند تجدید حیات در این زمینه است. چنین امری در نظام تاریخی، توجه ویژه بدان می شده و نمونه بارز آن در مرکز جدید صفویان (میدان نقش جهان) با بازخلق در مرکز آل بویه (میدان کهنه) اتفاق افتاد و توانست با ضرب دستاوردهای زمانه، بازخلق معنادار را رقم زند. به طور خلاصه، بر پایه آنچه که بدان اشاره شد، یافته های پژوهش در حوزه پدیدارشناسی هستی شناسه، جهان و زندگی را در مراکز تاریخی شهر اصفهان که در ترکیبی همبسته به هم شکل گرفته اند، دنبال کرده و به چارچوبی راه می برد که در حوزه معماری و شهرسازی واجد زبانی با منش کالبدی - فضایی بوده و براساس آن می توان معانی این مراکز را از طریق آنها دریافت نمود. وجهی که از طریق ارجاع به مؤلفه های «پایداری فرازمینه ای»، «فراعملکردی - اجتماعی»، «موضع فرا ریخت شناسی»، «سیماشناسی فرادیداری» و «گونه شناسی فراقضایی» فراهم می شود. چنین دریافتی بر پایه «خواندن»، «پرسیدن» و «دیدن» حاصل شد. امری که در نهایت به «فهمیدن» منجر شده و روایی و پایی یافته های پژوهش را افزایش داد.

• References:

- Ahari, Z. (2008). Deep Structures of City Design: Basics of Urban Planning of the Isfahan School (Architecture and Urban Planning Papers of the Isfahan School Conference). Tehran: Academy of Arts. [In Persian]
- Ahari, Z. (2014). Isfahan School in Urban Planning. Second edition, Tehran: Art Academy Publications. [In Persian]
- Ahmadi, B. (2019). Truth and beauty. 38th edition, Tehran: Nashr-e markaz. [In Persian]
- Akbari, T; Rezaei, M; & Azadkhani, P. (2024). Nomadism: An Interpretation of the Urban Social Resilience Model with a Meta-Synthesis Technique. Geography and Development, 22 (76), 93-126. DOI: <http://dx.doi.org/10.22111/GDIJ.2024.42481.3405> [In Persian]
- Alexander, Ch. (1994). New theory of urban design. Translated by Tash company translators group. Tehran: Nashr-e Tosee. [In Persian]
- Alexander, Ch. (2003). Architecture and the secret of immortality. Translated by Mehrdad Qayyomi Bidhandi. Tehran: Shahid Beheshti University Press. [In

- Persian]
- Ando, T. (2013). Poetry of Space. Translated by Mohammad Reza Shirazi. Tehran: Entesharat-e Gam No. [In Persian]
 - Arenheim, R J. (1988). THE POWER OF THE CENTER, A study of composition in the visual arts. England. London: University of California press.
 - Ardalan, N., Bakhtiar, L. (2012). The sense of unity, mystical tradition in Iranian architecture. Translated by Hamid Shahrukh. Second edition, Tehran: Entesharat-e Khak. [In Persian]
 - Bavand, consulting engineers. (2017). Chaharbagh Abbasi revitalization, improvement and renovation project. Isfahan: Isfahan Municipality. [In Persian]
 - Bonger, A., Litting, B., Menz, W. (2009). Interviewing Experts, Research Method Series, ECPR.
 - Carmona, M. (2001). Housing Design Quality: Through Policy, Guidance, and Review, Spon Press, London.
 - Daneshma, technical-specialized monthly. (2016). Revival of Imam Ali Square, reconstruction of an important part of the history of the city of Isfahan. Engineering System Organization of Isfahan province, 19th year, number 181-182, pp. 4-50. [In Persian]
 - Grabar, o. (1987). The Formation of Islamic Ar. Yale University Press; Revised Edition, Enlarged.
 - Habibi, S.M. (1998). Isfahan School in Urban Planning. Honarha-ye Ziba, 3, 48-53. [In Persian]
 - Habibi, S.M. (2021). DELA CITE A LA VILLE. 19th edition, Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
 - Haghjoo, R., Rezaei, M. (2022). Quantitative-Comparative Evaluation of Urban Walkability Based on Sustainable Development Criteria, Case Study: Streets leading to Vanak Roundabout, Rahpuye memari va shahrsazi. Doi: 10.22034/rau.2022.552611.1000 [In Persian]
 - Hamidi, M., et al. (1998). Structure of Tehran city. Tehran: Tehran Technical Consultant Organization. [In Persian]
 - Honarfar, L. (1994). Introduction to the Historical City of Isfahan. Isfahan. Golha Publications. [In Persian]
 - Jafari, M. (2013). Reasonable Life. Third edition, Tehran: Institute for Compilation and Publishing of Allameh Jafari's Works. [In Persian]
 - Janzadeh, A. (2009). Old Isfahan: From the Perspective of World Travelers and Orientalists. Tehran: Janzadeh Publishing. [In Persian]
 - Kanbi, Sh. (2006). Art and Architecture in Safavid Era (International Conference of the Isfahan School). Translated by Mazda Movahed. Tehran: Sardang Publications. [In Persian]
 - Lang, J. (2004). Creating Architectural Theory: The Role of Behavioral Sciences in Environmental Design. Translated by Alireza Einifar, Tehran University Press. [In Persian]
 - Lynch, K. (2013). The Image of the city. Translated by Manouchehr Mazini. Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
 - Marzban, Z., Asgharipour, M. R., Ghanbari, A., et al. (2020). Evaluation of environmental consequences affecting human health in the current and optimal cropping patterns in the eastern Lorestan Province, Iran. Environmental Science and Pollution Research, 28(5), 6146–6161. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10905-x> [In Persian]
 - Marzi, R., Rezaei, M., Haghani, T. (2024). Explaining Co-Relationship between the Visual Complexity of Townscape and its Physical Identity (Case Study: The Historical Core of Kermanshah City), Sustainable Development of Geographical Environment: Vol. 5, No. 9, (54-71). DOI: 10.48308/SDGE.2023.233111.1152 [In Persian]
 - Mehrafza, S., Rezaei, M., Kamalizadeh, T. (2023A). The explanation of concepts of Sadra's philosophical theory in relation with urban spaces creation) case study: Iranian Bazaar. Journal of Researches in Islamic Architecture, 11(2), 121-136. Doi: 10.52547/jria.11.2.7 [In Persian]
 - Mehrafza, S., Rezaei, M., Kamalizadeh, T. (2023B). Explanation of Mimesis Influenced by Sadra's Theory in the Creation of Urban Spaces and Architecture. Bagh-e Nazar, 20(122), 73-88. doi:10.22034/bagh.2023.347638.5212 [In Persian]
 - Montgomery, Ch. (2013). Happy City. Doubleday. Farrar, Straus and Giroux.
 - Motahari, M. (1999). Theistic Worldview. Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
 - Norberg-Schulz, Ch. (2012). Architecture: presence, language and place. Translated by Alireza Seyedahmadian. 3rd edition, Tehran: Nashr-e Nilufar. [In Persian]
 - Norberg-Schulz, Ch. (2014). Existence, space and architecture. Translated by Vida Nowruz Barazjani. Tehran: Entesharat-e Parhamnaghsh. [In Persian]

- Norberg-Schulz, Ch. (2015). The spirit of the place, towards the phenomenology of architecture. Translated by M. R. Shirazi. 5th edition, Tehran: Entesharat-e Rokhdadeno. [In Persian]
- Norberg-Schulz, Ch. (2020). The concept of dwelling, towards an allegorical architecture. Translated by Mahmoud Amiryar Ahmadi. 10th edition, Tehran: Nashr-e Agah. [In Persian]
- Pallasmaa, JU. (2015). Body, Mind, and Imagination: The Mental Essence of Architecture, in Mind in Architecture: Neuroscience, Embodiment, and the Future of Design, Massachusetts: The MIT Press, Pp. 51-74.
- Rapoport, A. (1982). the meaning of the build environment a nonverbar communication approach. sage publication.
- Relph, E. (2006). Prospects of place. Routledge: Lar- rice Michael, Elaizabeth Macdonalds, The urban Design Reader.
- Rezaei, M. (2021). Reviewing Design Process Theories: Discourses in Architecture, Urban Design and Planning Theories. Cham: Springer. doi:10.1007/978-3-030-61916-9
- Rezaei, M. (2021). Place and Non-place Theories. In M. Rezaei, Reviewing Design Process Theories: Discourses in Architecture, Urban Design and Planning Theories (pp. 69-75). Springer.
- Rezaei, M. (2013A). Eternal and International Concepts of Islamic Cities (Revealing Urban Islamic Views far beyond the Body and Time). Pajhuheshha-ye joghrafiya-ye ensani, 45(3), 169-190. Doi: 10.22059/jhgr.2013.35250 [In Persian]
- Rezaei, M. (2013B). Walk Ability Criteria The Role of Walk Ability in Improving the Sense of Place. Honarha-ye Ziba, 18(4), 15-24. Doi: 10.22059/jfaup.2013.51678 [In Persian].
- Rezaei, M. (2022). Urban "Place-Making" through "Walkability". Urban Planning Knowledge, 6(3), 121-139. Doi:https://dx.doi.org/10.22124/upk.2023.21599.1722 [In Persian]
- Rezaei, M. (2023). Design Analytics: Rethinking Ideas and Concepts in the Design Process of Contemporary Form and Space, 2nd Edition. Tehran: Aval va Akhar Publications. [In Persian]
- Rezaei, M., Irani Molkkian, A. (2020). The Contribution of the "Human Scale" to the Success of Urban Projects (Case Study: Tehran Urban Restoration Projects in the 1380s SH). Barnamerizi Tose Shahri va Mantaghee, 5(14), 1-28. Doi: https://doi.org/10.22054/urdp.2021.57686.1275 [In Persian]
- Rezaei, M., Marzi, R., Shojaee, E. (2022). Embedded heritage: the role of information and communication technology (ICT) in urban placemaking (case study: Tehran's citadel). Journal of Historical Archaeology and Anthropological Sciences, 7(3), 152-158. doi:10.15406/jhaas.2022.07.00265 [In Persian]
- Seamon, D. (2018). Life Takes Place; Phenomenology, Lifeworld and Place Making, Routledge.
- Sennet, R. (1990). The conscience of the eye; The Design and Social Life of Cities, W. W. Norton & Company.
- Shaygan, D. (2023). Mental Idols and Eternal Memory. Tehran: Farzan Rooz. [In Persian]
- Shosha, G. (2012). Employment of Colaizzis strategy in descriptive phenomenology: A reflection of a researcher. European Scientific Journal. 27(8).31-43.
- Sitte, C. (2018). City Building According to Artistic Principles. Translated by Fereydoon Gharib. Second edition, Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
- Yaghoubi, A. (2014). Al-Boldan. Translated by Mohammad Ebrahim Ayati. Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]

نحوه ارجاع به مقاله:

حسینی، سیدمجتبی؛ رضایی، محمود، بندرآباد، علیرضا (۱۴۰۳)، مولفه‌های ادراک معنایی فرامکان: خوانشی پدیدارشناسانه از مراکز نمادین تاریخی شهر اصفهان، مطالعات شهری، 14 (53)، 35-50. <https://doi.org/10.22034/urbs.2024.141819.5068>

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to Motaleate Shahri. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

